

כמצות צדקה, הרי שאין ההפסד הפסד מרובה כלל, ובחשכון נכון יש להעדיף לתת את העבודה לישראל ולא לגוי גם אם התשלום כפול.

באם הסוחר הישראלי מפקיע מחירים, או דורש שכר מופרז תמורת העבודה, מותר לקנות לכתחילה מהנכרי ואף להעסיקו, ואין לישראל להפסיד או לשלם מחיר מופרז תמורת עבודה ישראלית, אם כי גם בזה יש ענין להקדים בהפסד מועט, אולם אם המחיר שדורש הישראלי סביר, לפי רמת חייו וצרכיו, רק שהנכרי מודיל את המחיר, במצב הכלכלה כיום, יש להעדיף את הכלכלה הישראלית גם בהפסד מרובה.

לסיכום, דין הקדימה ביחסי המסחר והעבודה עם ישראל, יסודו בכתוב "וחי אחיך עמך", "וכי ימוך אחיך והחזקת בו". והמודד לחיוב הקדימה קשור בחיוב קיום מצוות אלו. כיום בכדי להבריא את המשק ולספק עבודה למובטלים הרבים, כל קניה או העסקה של יהודים יש בה מצוה רבה של צדקה, בדרך הנעלה ביותר של "כי ימוך אחיך והחזקת בו" בטרם ימוט, ובודאי שהמצוה יותר גדולה לדאוג להעסקת עובדים מאשר לשלם להם צדקה או דמי אבטלה, ועל כן יש להעדיף בכל מצב קניה וסחורה עם ישראל, ורק כשהמחיר מופרז מותר לסחור עם הנכרי.

לפי זה, המודד עד כמה מחייבת הלכה זו, ומהו הפסד מועט או הפסד מרובה, תלוי הדבר, כגודל המצוה של וחי אחיך עמך, ושל החזקת בו, ובמצבו של אחיך. ולפי גודל נחיצות הקדימה, יש לחשב את ההפסד.

לאור הדברים, כיום כשמצב המשק הישראלי חמור כשהאבטלה גוברת, כל עיסקה או העסקת יהודי, יש בה מצות והחזקת בו, כל מסחר עם ישראל יש בו וחי אחיך עמך, ומאידך העסקת הנכרים יש בה כדי לפגוע בכלכלת המדינה. ולפי"ז גם בהפסד כספי גדול יותר יש לקיים הכתוב "או קנה מיד עמיתך".

כדוגמא אם פועל יהודי מקבל אפי' כפול מפועל נכרי, הדבר נראה כמבט ראשון, הפסד מרובה, ואין לו ליהודי לשלם כפול עבור עבודת ישראל, אולם אם נחשב הדברים, רמת חייב של פועל יהודי גבוהה מפועל נכרי, משום שהוא מפרנס יחיד, משלם מיסים מחנך בניו, ולצורך זה זקוק הוא למחיר יום עבודה כפול. הנכרי רמת חייו נמוכה, מוכן להסתפק בחצי מחיר משום שאינו מפרנס יחיד, לא מגדל בניו לתורה, אינו משלם מיסים וכדומה. כשמעדיפים את הפועל הנכרי, למעשה מפקיעים מהישראלי לעבוד בענף שבו התשלום אינו משתלם, כך עוברת העבודה כולה וכל הענף כולו לנכרי, דבר שיש בו היזק מירבי הן מבחינה כלכלית והן מבחינה בטחונית. אם נחשב את התשלום לישראל גם כמצות "וחי אחיך עמך", גם כמצוות "והחזקת בו", ונוסיף את תשלום דמי האבטלה, שהכלל והפרט חייבים לתת למובטל

סימן עד.

איסור הלנת שכר

במבט ראשון נראה שמצוה זו הלכה היא בדיני ממונות. וטעם המצוה לדאוג לזכותו של השכיר שביומו יקבל שכרו, כי אליו הוא נושא את נפשו, ולא לעכב את משכורתו כי ממנה תוצאות חיים, וחידוש התורה שלא רק כבישת שכר שכיר אסורה גם עיכוב התשלום אסור באיסור חמור. אולם מפרטי

איסור הלנת שכר שכיר אע"פ שחמור הוא, ויש בו מצות עשה ואיסור לא תעשה, לא הכל נזהרים בו. ויש שאינם יודעים שאיסור זה כולל כמעט את כל סוגי התשלומים ולא רק פעולת שכיר, החפץ חיים בספרו אהבת חסד עמד על חוסר הזהירות במצוה זו והקדיש שני פרקים המפרטים את המצוה באר היטב.

ההלכה שאיסור בל תלין הוא רק כשהפועל מבקש שכרו מבעל הבית ששכרו, ולא שנשכר ע"י שליח, ואם עיקר האיסור הדאגה למשכורתו של השכיר, מה לי אם נשכר ע"י בעל הבית או ע"י שליח, הרי אל השכר הוא נושא את נפשו. המשכיר עובר על בל תלין רק אם השוכר תבעו לשלם בזמנו, ואם לא תבעו אינו עובר עליו, ומבואר בגמ' שלא רק בשכירות יום שלם הדין "ביומו תתן שכרו", גם בשכיר שעות חייבים לשלם לו מיד, ולא להלין שכרו, וכך שנינו "ואפי' לא שכרו אלא לבצור לו אשכול ענבים אחד עובר עליו" (ב"מ שם). ויש להבין מה לשכירות מועטת, ולטעם כי עני הוא ואליו הוא נושא את נפשו, ואם כי דין פרוטה כדין מאה, על כל פנים ודאי שאין בשכירות זו כדי קיום. הריטב"א והמאירי ביארו חידוש הגמ' שאפי' לא שכרו אלא לבצור אשכול ענבים, שהחידוש לא רק במיעוט זמן השכירות, אלא שבשכירות אשכול ענבים דמי השכירות פחות משהו פרוטה, וחידוש ההלכה שדין ביומו תתן שכרו אמור אפי' על פחות משהו פרוטה. ויש להבין אם הלכה היא כדיני ממונות לשמור על ממונו של השכיר, פחות משהו פרוטה אינו ממון. ועוד מה לפחות משהו פרוטה, לטעם כי עני הוא ואליו הוא נושא את נפשו, באהבת חסד פרק ט' מצייין החפץ חיים שאיסור הלנת שכר נאמר גם על קטן, והביא ראיה לדבריו מדברי הרמב"ם, והוסיף שם בהערה בנתיב החסד, וז"ל "וראיתי אנשים שמשתמשים בקטנים באיזה דבר תשמיש, ומבטיחים להם שיתנו להם אח"כ דבר מה עבור זה, ולבסוף לא יתנו להם כלום, ושלא כדין עבדי דאיסור כבישת שכר שייך אפי' במלאכת פרוטה אחת, ואפי' בקטן שייך זה כמו שכתבנו, ואפי' לאחר זמנו אסור דשייך ביה בל תלין וכ"ש לכבוש שכרו לגמרי", עכ"ל. ויש להבין מה להבטחה לקטן, ולטעם המצוה כי עני הוא ואליו הוא נושא את נפשו, בפרט בהבטחת של דבר מה.

ב. כי עני הוא ואליו הוא נושא את נפשו

את הכתוב "כי עני הוא ואליו הוא נושא את נפשו" פרש"י "כי אל השכר הזה הוא נושא נפשו למות, עלה ככבש ונחלה באילן". ולפירושו, התורה מדגישה את חשיבות שכר השכיר שאדם מוסר את

המצוה נראה, שעיקר האיסור הוא לא רק בעיכוב השכר, אלא בצער הנגרם עכב הלנת השכר ואין כאן שאלה של דיני ממונות, אלא איסור פגיעה בנפשו של השכיר כי אליו הוא נושא את נפשו. ויש נפק"מ להלכה אם יסוד האיסור הוא מדיני ממונות או שיש כאן איסור משום צער, כפי שנבאר.

א. ההלכות המיוחדות את המצוה

איסור הלנת שכר נזכר בתורה בשני כתובים, בפרשת קדושים נאמר "לא תלין פעולת שכר שכיר אתך עד בוקר", ובפרשת כי תצא נאמר "ביומו תתן שכרו ולא תבא עליו השמש כי עני הוא ואליו הוא נושא את נפשו" וכו'. ופירשו חז"ל שהכתוב "עד בוקר" מדבר בשכיר יום, שיציאתו משקיעת החמה, ולפיכך זמן גבוי שכרו כל הלילה, והכתוב "לא תבא עליו השמש", מדבר בשכיר לילה שהשלמת פעולתו ביום משעלה עמוד השחר, ולפיכך זמן גבוי שכרו כל היום, "לפי שנתנה תורה זמן לבעל הבית עונה לבקשת מעותיו" (רש"י דברים שם), מהכתוב "כי עני הוא ואליו הוא נושא נפשו", משמע שעיקר האיסור הוא הדאגה שיהיה לעני במה לקיים נפשו. ולפי"ז ככל שהלנת השכר יותר ארוכה האיסור צריך שיהא גובר והולך, ולא כך שנינו, מהכתוב "עד בוקר" למדה הגמ' בב"מ ק"י: "ממשמע שנאמר לא תלין פעולת שכיר אתך, איני יודע שעד בוקר, ומה תלמוד לומר עד בוקר, מלמד שאינו עובר אלא עד בוקר ראשון בלבד, מכאן ואילך מאי, אמר רב עובר משום בל תשהה, אמר רב יוסף ומאי קראה "אל תאמר לרעך לך ושוב ומחר אתן ויש אתך". מבואר שאיסור בל תלין אינו אלא ביום הראשון לתשלום השכר, וכשעבר זמן התשלום אינו עובר יותר, והלנת השכר בשאר ימים אסורה משום בל תשהה, שלא יאמר לך ושוב ויש אתך, אבל אין בה איסור של לא תלין, וכי אליו הוא נושא את נפשו, ויש להבין אם כל האיסור הוא הדאגה לקיומו של השכיר שיהיה לו במה לקיים נפשו, הרי ככל שהלנת השכר מתמשכת האיסור גדל יותר.

בהמשך הגמ' שם "ת"ר האומר לחבירו צא ושכור לי פועלים שניהם אין עוברים משום בל תלין, זה לפי שלא שכרן וזה לפי שאין פעולתן אצלו". וכך נפסקה

בפרק המקבל) במחלוקת רב ושמואל אם שכיר שעות הלילה גובה כל הלילה או כל היום וכל הלילה, פוסק הרא"ש כרב, "דקיי"ל כרב באיסורא", משמע ששאלת הלנת שכר איסורא היא ולא ממונא שהרי "קיי"ל כשמואל בדיני", ואם כי אין כאן ראייה גמורה, לפי שהרא"ש שם מוסיף בזה טעם נוסף, וז"ל "ועוד דפליגי בפלוגתא דרב יהודה ורבי שמעון ורב כרב יהודה". ולפי"ז גם אם הלנת שכר דיני ולא איסורא קיי"ל כרב, עכ"פ מפשטות הגדרת הרא"ש מבואר שהלנת שכר איסורא היא, ואינה זכות ממונית של השוכר.

ואפשר ששאלה זו אם יסוד האיסור הוא ממונו של השוכר, או צערו שאליו הוא נושא את נפשו, תלויה בהסבר הכתוב "כי עני הוא ואליו הוא נושא את נפשו", אם באורו כפירוש רש"י שההדגשה היא עד כמה חשוב הממון לעני שאליו הוא נושא את נפשו, או כפירוש התרגום יונתן והראשונים, ששכר העני אינו רק ממון, אלא שבנפשו הוא, ושתי הפירושים מעוגנים בגמ' שם (ב"מ קי"ב) "דתניא אליו הוא נושא את נפשו, מפני מה עלה זה בכבש ונתלה באילן ומסר את עצמו למיתה לא על שכרו, דבר אחר ואליו הוא נושא את נפשו, כל הכובש שכר שכיר כאילו נוטל את נפשו ממנו, רב הונא ורב חסדא, חד אמר נפשו של גזלן, וחד אמר נפשו של גזל וכו'".

לסברא זו שאיסור הלנת השכר הוא צערו של השוכר ולא שאלת קיומו ע"י השכר, יש להבין גדרי האיסור שרק עד בוקר ראשון עובר באיסור ורק אם תובעו, ואפי' אם תובעו שכר שעות ואפי' שכר של פחות משהו פרוטה שאין בו כדי קיום, לפי שאיסור התורה שלא לצער השוכר כי עני הוא ואליו הוא נושא את נפשו, לפי שהשוכר עובד ומחכה בכליון עינים לשעה שיקבל את שכרו, העבודה הקשה והשעבוד נעשה בכדי לקבל תמורה, ושעת מתן התמורה הוא הפיצוי לכך, ככתוב "הזורעים בדמעה ברינה יקצורו", כשמגיע עת מתן השכר והמשכיר אינו משלם, שעת הרנה והחדרה הופכת למפח נפש לפגיעה בנפשו של העני, כי אליו במשך כל שעות העבודה הוא נושא את נפשו, ובאותה שעה של צער מרגיש הוא את המחסור, את עליונותו של העשיר שבידו הכסף, ועיין מה דאיתא בזוהר פרשת קדושים שהביא האהבת חסד בהקדמה לדינים אלו, שהלנת

נפשו לפרנסתו, ואף מסתכן בעליה לכבש ותליה באילן, כיון שפעולת האדם לקיומו כל כך חשובה לו, בא הכתוב והזהיר על שכר זה שביומו תתן שכרו. (מדברי רש"י פוסק הנודע ביהודה שאין כל איסור להסתכן ואף להתעסק במקצוע שיש בו סכנת נפשות כצייד וכדומה, ואין בזה בכלל ונשמרתם מאוד לנפשותיכם, לפי שמותר לאדם לשאת את נפשו לצורך קיומו אפי' עלה בכבש ונתלה באילן). מדברי רש"י משמע שיסוד הדין הוא תשלום השכר, והתורה רק קבעה את חשיבות השכר, "כי אליו הוא נושא את נפשו". התרגום יונתן מתרגם "כי עני הוא" "מטול דענייא הוא ומטולתיה הוא סבר לקיים ית נפשיה". וכך פירשו הרמב"ן והאבן עזרא ועוד, כי עני הוא ואין לו כמה לקיים את נפשו, ואם לא יקבל השכר בזמנו ימות ברעב, והפגיעה היא לא רק בכיסו אלא בנפשו ובקיומו. האור החיים הקדוש מוסיף בביאור הכתוב וז"ל, "ואליו הוא נושא את נפשו ולא יהיה כך חטא, הכוונה שהעושה שכר שכיר אינו אלא גזול ממון, ואעפ"כ אין עונשו ממון, אלא נפשות והוא אמרו והיה כך חטא. פירוש כך בנפשך חטא, על דרך והייתי אני ובני חטאים, והקדים הטעם לעונש באומר ואליו הוא נושא את נפשו, ומעתה יהי המשפט נפש תחת נפש", עכ"ל. ומבואר מדבריו שעיקר האיסור בהלנת שכר אינו גזל הממון, אלא הפגיעה הנפשית בפועל המבקש שכרו, על כן העונש מדה כנגד מדה, נפש תחת נפש.

ג. הלנת שכר איסורא ולא ממונא

יסוד זה המבואר באור החיים שמהות איסור הלנת שכר היא הפגיעה בנפשו של השוכר ולא בממונו מעוגנת בהלכה, באהבת חסד פרק ט' הל' ו' כתב "אם מת הפועל אין הבן יורש זכות אביו לענין שיהא הבעל הבית עובר עליו משום כל תלין". וביאר דבריו בנתיב החסד שם, וז"ל "דלא קרינן שכיר לגביה, דלא שכרו, ולא שייך לגביה ואליו הוא נושא את נפשו, ולא עדיף מהאומר לשלוחו צא ושכר לי פועלים שאין המשלח עובר אח"כ בכל תלין, מטעם זה אין לומר כיון שהבן יורש אביו הוא יורש זכותו אף בענין זה, דענין כל תלין לא הוי דבר שבממון שיהא שייך בזה ירושה, רק איסורא בעלמא ואיסורא לבריה לא מורית". מבואר שמהות איסור הלנת שכר איסורא ולא ממונא, וההוכחה מדברי הרא"ש (בב"מ

יהיה לך ליתן לו, הרי אם אין ביד המשכיר לשלם אינו עובר עליו, כמבואר בגמ' ובשו"ע. וכתב ליישב שכוונתו כדברי החינוך שיש לו מעות בביתו והוא בשדה שעובר עליו. ובפתחי תשובה שם עמד בזה וכתב שכוונתו שיש לו לשלם, רק שמה לא יהיה לו באותו זמן מעות בריוח ויצטרך, ועל כך יעשה תנאי שלא יעבור בכל תלין. בכנסת הגדולה הקשה על הראיה של ספר חסידים ממה שאמרו חכמים שיכול להתנות עם הפועלים להאכילם לחם צר ומים לחץ אע"פ שחייב להאכילם כסעודת שלמה בשעתו, הרי חיוב האכלת הפועלים אינו אלא ממנהג הפועלים, ולא מצוות עשה, ומה הראיה שאפשר להתנות על הלנת שכר, הרי הלנת שכר מצוות עשה, ואיסור לא תעשה מן התורה.

ועוד הקשה מה צורך בראיה כלל, הרי קי"ל כר"י דמתנה על מה שכתוב בתורה בדבר שבממון תנאו קיים, וכתב שם שאע"פ שקי"ל בדבר שבממון תנאו קיים, מדרבנן תנאו בטל, שחכמים עשו חיזוק לדבריהם יותר משל תורה. להלכה מסיק בכנסת הגדולה כדברי הספר חסידים שמועיל תנאי עם השוכר שלא יעבור עליו בכל תלין, והביא שתוספתא מפורשת היא בפרשת כי תצא, וז"ל "מגין שאם פסק עמו שאינו עובר עליו, ת"ל לא תלין ולא תבא עליו השמש, כי עני הוא פרט לשפסק עמו", עכ"ל. ולכאורה מסתברים הדברים שהרי אם פסק עמו מתחילה והסכים להשכיר עצמו מבלי שיקבל השוכר בזמנו, לא עני הוא ואינו נושא את נפשו ולמה יעבר עליו. וקשה על הספר חסידים למה ממרחק יביא לחמו להביא ראיה ממנהג הפועלים, והרי סברא פשוטה היא ותוספתא מפורשת, וקי"ל בדב"ך שבממון תנאי קיים.

ונראה לדייק דברי הספר חסידים שכתחילה חידש הדין שאע"פ שיעשה תנאי עם השוכר, ישתדל לשלם לו בזמנו למרות התנאי, ורק אח"כ הביא הראיה ממנהג הפועלים שתנאי מועיל. ונראה לפרש דבריו שלא בא לחדש שמועיל תנאי עם השוכר שלא יעבור אם לא ישלם לו ביומו, שהרי תוספתא מפורשת היא, וקי"ל בדבר שבממון תנאו קיים, רק חידש תחילה שאעפ"כ אם יוכל ישלם לו בזמנו. ויש להבין הוראה זו אם עשה עם השוכר תנאי שישלם לו מאוחר והתנאי מועיל, מדוע אם כן יש לו להשתדל לשלם

שכר מקצרת חייו של אדם והוא כפירוש האור החיים נפש תחת נפש, ומבואר שם שכל ההבלים היוצאים מפי העני באותו יום גורמים לקטרוג, והוא פירוש הכתוב "והיה כי יקרא אליך אל ה'", ודוקא של אותו יום לפי שהאיסור רק עד בוקר ראשון, ומבואר שם שרב המנונא עבד כד הוא אגיר שכיר יום, כדמסתלק מעבודתיה הוא יהיב ליה אגריה, ואמר ליה טול נפשך דאפקידת בידי טול פקדונך, משמע שהשוכר המשעבד עצמו לעבודת השכיר משול למי שהפקיד נפשו ביד בעל הבית, ולקראת שיחרור השעבוד גמר העבודה וקבלת השכר הוא נושא את נפשו, ואם לא משלם שכרו, כאילו נוטל נפשו ממנו. לפ"ז מובן מדוע דווקא עד בוקר ראשון האיסור, ומכאן ואילך עובר בכל תשאה בלבד, משום שעיקר האיסור הוא בשעת התביעה, ובשעה שיש לבעל הבית ואינו רוצה לתת, ולאחר מכן יש אומנם איסור כבישת שכר שכיר ואיסור גזל, אבל עיקר הצער הוא בשעה שהיה צריך לקבל את התמורה. ולאור הדברים מובנת ההלכה שאיסור ביומו תתן שכרו, אמור גם על שכר שעות, ואפילו על פחות משהו פרוטה אע"פ שאין בהם קיום לעני, אבל יש בהם בכדי לפגוע בנפשו כעני, וכמי ששיעבד עצמו לעבודה בכדי לקבל תמורה.

ד. המצוה לשלם בזמן גם כשאין גדר האיסור

הש"ך בסימן של"ט ס"ק ב', הביא בהלכה זו את דברי הספר חסידים (סימן תתרט"א), וז"ל "אם תשכיר סופר לכתוב לך תתנה עמו שלא תהיה בכל תלין פעולת שכיר, שמה כשיחבע לא יהיה לך ליתן לו, ואע"פ שתעשה תנאי עמו, תתן לו כשיחבע אם תוכל. ואין בזה מתנה על מה שכתוב בתורה שהרי אמרו חכמים, אדם מתנה עם הפועל להאכילו לחם צר ומים לחץ אע"פ שחייב להאכילו כסעודת שלמה בשעתו". בדברים אלה שני הוראות להלכה, שכדאי ומותר להתנות עם השוכר לכתחילה שלא ישלם לו בזמנו ולא יעבור על כל תלין. וחידוש נוסף שאע"פ שמתנה עמו לכתחילה ואינו חייב לשלם לו בזמנו, מצוה לשלם לו בזמן. ואם כי ההוראות ברורות, דברי הספר חסידים אומרים דרשני, לפי שהקשו עליהם האחרונים מספר קושיות. בכנסת הגדולה הקשה מה צורך בתנאי שלא יעבור בכל תלין שמה כשיחבע לא

העלול להגרם להם, וזה החילוק בין לחם צר ומים לחץ שיש בכך פגיעה, לסעודת שלמה שהיא הסעודה הראויה, ואע"פ שלהלכה מגיע להם כסעודת אברהם אבינו.

ה. תנאי על איסור בל תלין

בנתיב החסד פרק ט' ס"ק כ"ד העיר החפץ חיים, על סגנון התנאי המועיל בכדי לא לעבור על בל תלין המובא בספר חסידים, שהרי קיי"ל האומר על מנת שלא תשמטני שביעית, או שאין בו הונאה תנאו בטל, שהרי יש בו הונאה, ויש שמיטת שביעית, ואינו יכול להתנות שלא יחולו דיני תורה, תנאי שבממון מועיל רק בסגנון שהתנאי הוא שימחל על סכום ההונאה, או יסכים לשלם את החוב גם לאחר השביעית, לפ"ז אם יאמר על מנת שלא אעבור בכל תלין, אין התנאי קיים, ונדחק ליישב שכוונת הספר חסידים שיאמר בסגנון המועיל שכוונתו שהשוכר יסכים וימחל, ולא שלא יחול עליו איסור בל תלין.

בשואל ומשיב מהדורא תניא סי' א' נסתפק בזה אם באיסור בל תלין יכול להתנות על מנת שלא יעבור עליו בכל תלין, או שדינו כשביעית והונאה דהוי מתנה על מה שכתוב בתורה, אם אמר שלא יחול דין הונאה או שביעית, וכתב לחלק בזה דשביעית והונאה התורה לא הקפידה על הונאתו של זה דוקא, רק הקפידה שלא תהא הונאה, והאיסור שלא להנות הוא על המוכר ועל הלוקח, רק יכול למחול ואין במציאות הונאה, וכן בשמיטה התורה צייתה על השמטת כספים ולא רק על טובת הלוה, אבל בהלנת שכר עיקר האיסור כמבואר בתורה, "כי עני הוא ואליו הוא נושא את נפשו" ודאגת התורה על צערו של העני, וא"כ גם אם מתנה ויאמר שאינו עובר עליו בכל תלין, מהני התנאי והוי כמו יומא דשוקא וכדו' שאין בו איסור, ונראה לבאר סברת הנתיב החסד שאכן גם הלנת שכר שכתבה התורה כי עני הוא ואליו הוא נושא את נפשו, איסורא הוא ולא ממונא, והתורה חסה על נפשו בשעת מתן השכר, ויכול הוא רק למחול הסכום, ולא להסכים שיצער והו נפשית כנגד רצון התורה, וכמו שביארנו.

בזמן אם יוכל, ונראה שסברת הספר חסידים שצער הלנת השכר ואי קבלת התשלום בזמן, אינו ענין שבממון, אלא צער הגוף הוא כפי שבארנו לעיל, לפי שאליו הוא נושא את נפשו שמחכה בכליון עניים למועד התשלום, ועל כן אע"פ שהתנה עמו וסבור וקביל ואין בזה איסור, יש להשתדל למנוע הצער, שהרי אע"כ כשמקוה לתשלום בזמן יצטער, ורק לאחר שהביא חידוש זה להלכה, הוסיף הספר חסידים להוכיח שמועיל תנאי, לפי שגם למרות התנאי, יש להשתדל לשלם בזמן, משמע שהצער הוא צער הגוף והנפש וא"כ גם אם קיי"ל כר"י בדבר שבממון תנאו קיים, יתכן שאיסור הלנת שכר איסורא הוא ולא ממונא שהצער צער הגוף, וכשם שבמקדש אשה על מנת שאין לך עלי שאר כסות ועונה, קיי"ל כר"י שבשאר וכסות תנאו קיים, ואילו בעונה שצערה דגופא הוא אינו מועיל תנאי, א"כ גם בהלנת שכר שאליו הוא נושא את נפשו ואינו ענין רק לממון, לא יועיל תנאי, ועל כך הביא בספר חסידים ראיה ממנהג הפועלים באכילה שאפשר להתנות עמהם ואין לחשוש לצערם, דהנה המנהג להאכיל פועלים בשעת עבודה, אינו זכות ממונית שיש לפועלים חלף עבודתם, אלא התייחסות אליהם וכבודם ודאגה לרווחתם ולנפשם, והדבר מוכח מרמת החיוב שיש לתת לפועלים כסעודת שלמה בשעתו, שאם יתן להם לחם צר ומים לחץ, יש פגיעה במעמדם ולא בזכותיהם, וא"כ הרי גם אם יתנה עמהם, שיאכילם לחם צר ומים לחץ, פוגע הוא בכבודם שהרי בני אברהם הם, ויש להתייחס בכבוד למעמדם של הפועלים ולמאכלם, ואין כאן תנאי שבממון, אולם כיון שמועיל תנאי, מוכח שאם הצער תלוי בדעתו של האדם ולא בגופו, גם אם הצער בנפשו וברוחו, אם מודע לכן מראש מותר, משום שאין כאן צער, וה"ה בכל תלין אע"פ שיש צער אם לא יקבל בזמנו, ולכתחילה יש לשלם בזמן אין זה צערא דגופא, לפי שהצער תלוי בהחלטתו של האדם ולא בגופו, ועל כך הביא ראיה בספר חסידים ממנהג הפועלים. ויש לדייק היטב הדברים, בשדי חמד כתב שדברי ספר חסידים אינם מדויקים, שכתב שמנהג הפועלים מחייב לתת להם כסעודת שלמה בשעתו, והרי קיי"ל שצריך ליתן להם כסעודת אברהם אבינו, ועוד שיכול להתנות עמהם שלא להאכילם כלל, ולא רק לחם צר ומים לחץ. ונראה שלא להלכה של תנאי בממון בה הספר חסידים להביא ראיה, רק מצד הצער הנפשי